

Sociaal-emotionele ondersteuning, een vergelijking van twee meetinstrumenten

Theo van Tilburg*

Summary

Social support, a comparison of two methods of measurement

Summation of support received from individual relationships produces a figure reflecting the total support received from the respondent's personal network. Support received from respondent's personal network can also be assessed globally by asking questions about the respondent's network as one whole. A survey with 419 adults used both measurements. A comparison of the two instruments demonstrated that global assessment corresponds to a greater degree with a summation derived from eight relationships than with one derived from seven or fewer relationships. However, the correlation was too small ($r = .461$) to allow the conclusion that both instruments measure the same. The results of global assessment deviated in the case of some respondents from what might be expected on the basis of data derived from all the respondents. These deviations were bound up with evaluative factors. This indicates that global assessment of support can lead to confounding of social support with loneliness.

Inleiding

In tal van onderzoeken is een verband aangetoond tussen de aard van de persoonlijke relaties van individuen en hun mentaal en fysiek welbevinden

* De auteur is verbonden aan de vakgroep Methoden en Technieken van Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek van de Vrije Universiteit, Valeriusplein 14, 1075 BH Amsterdam. De studie is mogelijk gemaakt door subsidie van het Fonds voor Onderzoek naar de Maatschappelijke Dienstverlening en door subsidie van het Koningin Juliana Fonds. Met dank aan de leden van de vakgroep Methoden en Technieken, in het bijzonder Jenny de Jong-Gierveld, voor het waardevolle commentaar op eerdere versies van deze tekst.

(voor een overzicht, zie Berkman, 1985; Kessler en McLeod, 1985; Peplau, 1985). Wanneer men sterk sociaal-emotioneel ondersteunende relaties heeft, bijvoorbeeld met een partner of een vriend(in), is er een grotere kans op welbevinden. Onder het begrip sociaal-emotionele ondersteuning vatten we positieve inhoudelijke aspecten van persoonlijke relaties samen, zoals het kunnen delen van emoties, het ontvangen van advies, het verkrijgen van praktische hulp en het ontvangen van genegenheid (Van Tilburg, 1985). (In dit artikel zullen we verder sociaal-emotionele ondersteuning aanduiden als ondersteuning of steun; met relaties bedoelen we persoonlijke relaties van het individu.)

Voor het meten van ondersteuning in onderzoek met behulp van vragenlijsten zijn veel instrumenten voorhanden. De kwaliteit van deze instrumenten is echter veelal onduidelijk of twijfelachtig (House en Kahn, 1985). Dat het gebruik van slechte meetinstrumenten de conclusies over de betekenis van ondersteuning voor het welbevinden kan beïnvloeden, is treffend aangetoond door Kessler en McLeod (1985). Zo maakt het nogal verschil of ondersteuning wordt gedefinieerd en geoperationaliseerd in directe termen van evaluatie of op een descriptieve wijze. Een op evaluatie berustende werkwijze onderzoekt ondersteuning als een waardering, in termen van een voldoende (versus een tekortschietende) bevrediging van behoeften aan steun (bijvoorbeeld bij het oplossen van problemen). Een dergelijke bepaling van de waarde van steun komt op bepaalde punten overeen met de definitie en operationalisering van eenzaamheid en welbevinden; ook dan worden op evaluatiegerichte meetinstrumenten ingezet (De Jong-Gierveld, 1984). Wil men constaminatie tussen het begrip ondersteuning enerzijds en verschijnselen zoals eenzaamheid anderzijds voorkomen (Peplau, 1985; Rook, 1984), dan kan de omvang van de ondersteuning meer descriptief geoperationaliseerd worden als de (verwachte) frequentie van bepaalde positieve interacties en transacties binnen bepaalde relaties of een verzameling van relaties (conform Kahn, 1979). Anders gezegd, het gaat om 'resources – potential useful information or things' (Cohen en Syme, 1985, p. 4), om 'environmental provisions gained through transactions with primary group members' (Gottlieb, 1985, p. 357). De descriptieve operationalisering wordt door ons geprefereerd, te meer daar positieve interacties en transacties voor individuen ook belangrijk kunnen zijn wanneer deze acties niet geleid hebben tot het volledig oplossen van problemen (I.G. Sarason, Levine, Basham en B.R. Sarason, 1983).

Gegeven deze stand van zaken is nader onderzoek naar specifieke mogelijkheden en onmogelijkheden van instrumenten voor het meten van ondersteuning gewenst. In dit artikel vergelijken we twee typen instrumenten ter

bepaling van sociaal-emotionele ondersteuning die beide uitgaan van de (verwachte) frequentie van positieve interacties en transacties in relaties: een *globale* en een *relatie-specifieke* meting.

De omvang van de ondersteuning binnen persoonlijke relaties wordt vaak globaal bepaald (zie bijvoorbeeld Barrera, 1981; Cohen, Mermelstein, Kamarck en Hoberman, 1985; Kaplan, Cassel en Gore, 1977; Lin, Dean en Ensel, 1981; Procidano en Heller, 1983; Turner, Frankel en Levin, 1983). 'Gloobaal' betekent dat vragen gesteld worden over alle persoonlijke relaties te zamen.

Een tweede type instrument betreft een relatie-specifieke bepaling van de omvang van ondersteuning (zie bijvoorbeeld House, 1981; Norbeck, Lindsey en Carrieri, 1981; Schaefer, Coyne en Lazarus, 1981). Bij deze procedure wordt van een aantal relaties van het individu afzonderlijk vastgesteld welke de omvang van de steun is. Op basis van deze gegevens kan vervolgens door somming ook de omvang van de steun over alle relaties (waarover aan de respondent vragen zijn gesteld) worden vastgesteld.

De praktische bruikbaarheid van de twee typen instrumenten loopt uiteen. Vergeleken met de relatie-specifieke bepaling is het voordeel van de globale bepaling dat slechts een relatief klein aantal vragen gesteld behoef te worden om informatie te verzamelen over de relaties van een individu. Als na-deel kan genoemd worden dat globale bepalingen van de omvang van de ondersteuning niet geschikt zijn om onderscheidingen aan te brengen naar de verschillende 'bronnen' van ondersteuning.

Wanneer de twee typen meetinstrumenten als resultaat eenzelfde omvang van de steun zouden geven, zou een keuze voor een van beide instrumenten alleen afhankelijk zijn van het onderzoeksdoel. Het is echter de vraag of een globale meting hetzelfde resultaat oplevert als een relatie-specifieke meting. Aan een globale bepaling van de omvang van de steun ligt in feite de *assumptie* ten grondslag dat de rapportering door de ondervraagde van de door hem of haar verwachte of verkregen steun binnen de relaties is gebaseerd op een somming van de steun verwacht of verkregen van de afzonderlijke relaties. Deze assumptie wordt over het algemeen niet geëxpliciteerd, en het is ook de vraag of bij een controle zal blijken dat deze assumptie terecht gemaakt wordt. Bij de globale bepaling wordt geabstraheerd van het concrete niveau van de afzonderlijke relaties, en wordt derhalve verondersteld dat de ondervraagden overzicht hebben over het geheel van de persoonlijke relaties. Het is echter niet uit te sluiten dat niet alle relaties betrokken worden bij het bepalen van het totaal van de ondersteuning, of dat andere aspecten dan de steun van de relaties meegewogen worden. In dat geval worden de uitkomsten van

de globale meting in een bepaalde richting vertekenend.

Gebruikers van de globale meetinstrumenten veronderstellen dat de betekenis van de evaluatieve elementen te verwaarlozen is. We hebben echter twijfels bij deze veronderstelling. In dit artikel wordt verslag gedaan van een onderzoek dat tot doel had de globale meting van ondersteuning te controleren op de genoemde assumptie. We gebruiken daarbij de meer genuanceerde relatie-specifieke meting als standaard. In één survey is zowel het globale als het relatie-specifieke meetinstrument gebruikt. Bij het controleren van de globale meting staan de volgende vragen centraal: Ten eerste, wanneer we mensen vragen de omvang van de ondersteuning die ze binnen de relaties verkrijgen globaal vast te stellen, komen de uitkomsten hiervan dan overeen met een sommering van de omvang van de ondersteuning die men verkrijgt van de afzonderlijke relaties? Wanneer zou blijken dat de vraag ontkennend beantwoord moet worden, moet vervolgens worden nagegaan of evaluatieve factoren achterhaald kunnen worden die de uitkomst van de globale meting van steun misschien mede hebben bepaald. Hieruit volgt een tweede vraag: Welke factoren kunnen mede verklaren dat een globale meting van de steun van relaties niet overeenkomt met een sommering van de steun over de afzonderlijke relaties?

Voor het formuleren van hypothesen omtrent deze tweede vraag van de probleemstelling sluiten we aan bij enkele ideeën van Andrews en Whitney (1976, p. 219-220): (1) Veranderingen in de omstandigheden van de betrokkene kunnen de uitkomst van een globale meting van de steun vertekenen. Wanneer recentelijk het aantal relaties verminderd is of relaties verslechterd zijn, zal niet alleen de omvang van de steun verminderd zijn, maar zal een evaluatie extra negatief uitvallen. (2) Een tweede factor kan zijn dat de feitelijke situatie afwijkt van de ideaal geachte situatie. Wanneer men problemen heeft, verwacht men (meer) steun te verkrijgen. Wanneer deze steun verkregen wordt en adequaat is, zullen de gevolgen van de problemen beperkt blijven of zal men de problemen kunnen oplossen. Het verkeren in een situatie die als problematisch ervaren wordt, samen met een tekortschietende steun zal kunnen leiden tot een meer dan evenredig negatieve schatting van de omvang van de globaal gemeten steun.

Opzet van het onderzoek

Ondervraagden

In de periode oktober 1985-januari 1986 zijn 419 mannen en vrouwen van 20

jaar en ouder ondervraagd over omvang, aard en betekenis van persoonlijke relaties. De namen en adressen zijn verkregen door het trekken van een naar burgerlijke staat en sekse gestratificeerde steekproef uit de bevolkingsregisters van Purmerend (ruim 45 000 inwoners) en Haarlemmermeer (ruim 80 000 inwoners). In Purmerend werden respondenten geselecteerd die woonden in het oude stadscentrum en in twee buitenwijken. In Haarlemmermeer zijn inwoners uit de zestien kleinste dorpen geselecteerd (mediane grootte ongeveer 700 inwoners). Ten aanzien van een aantal kenmerken is de steekproef een weerspiegeling van de Nederlandse bevolking.¹

Vragenlijst

Met de respondenten zijn gesprekken gevoerd van gemiddeld twee en een half uur, aan de hand van een vragenlijst met zowel open als voorgestructureerde vragen. De lijst bevatte vragen naar demografische kenmerken, leef-, werk- en woonsituatie, persoonlijkheidskenmerken, sociale contacten, ondersteuning, problematische situaties en reacties daarop, eenzaamheid en welbevinden.

Relatie-specifieke bepaling van ondersteuning

Door middel van twee vragen zijn de primaire relaties van de ondervraagden geïdentificeerd. De eerste vraag was of men personen wilde noemen met wie men het meest te maken had en met wie men nauwe, persoonlijke banden had. Deze identificatieprocedure wordt de affectieve benadering genoemd (Fischer, 1982): in de intensiteit van de affectieve gevoelens van de ondervraagden ten opzichte van anderen is het criterium gelegen om een persoon wel of niet te noemen als primaire relatie (Broom en Selznick, 1963). De genoemde personen, aangeduid door een voornaam of een initiaal, werden door de ondervraagden op een lijst geplaatst. Wanneer men negen of meer personen op de lijst had geplaatst, werd een tweede vraag gesteld: 'Wilt u de acht personen met wie u de nauwste band heeft noemen en omcirkelen?' Vervolgens werden over elk van deze (maximaal) acht personen vragen gesteld. Dit betrof vragen naar sociaal-structurele kenmerken van de genoemde persoon en vragen naar positieve en negatieve inhoudelijke aspecten van de relatie met de persoon.

Van de vragen naar positieve inhoudelijke aspecten hadden vijf vragen betrekking op de inhoud die de genoemde relatie had voor de ondervraagden in hun gewone, dagelijkse leven (zie de bijlage, vraag 1, 2, 3, 4, 5, 6). Bijvoorbeeld: 'Merkt u dat hij/zij om u geeft?' met als antwoordmogelijkheden 'nooit', 'wel eens' en 'vaak'. Vijf vragen hadden betrekking op de mogelijk

te realiseren inhoud van de relatie in het geval zich ernstige problemen zouden voordoen² (bijlage, vraag 9, 10, 12, 13, 14). Bijvoorbeeld: 'Zou hij/zij u praktische hulp geven?' met als antwoordmogelijkheden 'nee', 'eventueel' en 'zeker'. Een schaalwaarde voor ondersteuning is berekend door de antwoorden 'vaak', respectievelijk 'zeker' te sommeren over de afzonderlijke inhoudelijke aspecten voor elke relatie. We noemen dit de gesommeerde totaalsteun (de schaalwaarde kan variëren tussen 0 en 80, Mokken's H-coëfficiënt = .33, alfa = .95, N = 419).

Daarnaast werden drie vragen gesteld naar negatieve inhoudelijke aspecten (bijlage, vraag 3, 7, 11). Ten slotte werden nog twee directe vragen gesteld naar de mate van vertrouwelijkheid en ondersteuning in de relatie (vraag 8 en 15).

Globale bepaling van ondersteuning

De vragen naar positieve en negatieve inhoudelijke aspecten werden aan de ondervraagden nogmaals voorgelegd met het doel de omvang van de ondersteuning van de relaties *globaal* vast te stellen. In de introductie bij deze vragen werd de nadruk gelegd op het globale karakter van de vraag door te verwijzen naar 'het *totaal van de mensen* met wie u omgaat'. Vervolgens werden de vragen gesteld, bijvoorbeeld: 'Merkt u dat de mensen met wie u omgaat om u geven?' met als antwoordmogelijkheden 'nee', 'soms' en 'vaak'. De tien vragen naar positieve inhoudelijke aspecten werden steeds direct gevolgd door een vraag naar de adequaatheid van de ondersteuning: 'Is dit voldoende voor u?', met als antwoordmogelijkheden 'nee!', 'nee', 'min of meer', 'ja' en 'ja!'. Analooq aan de vragen voor de afzonderlijke relaties waren ook nu de vragen verdeeld in vijf vragen naar de actuele inhoud in dagelijkse situaties en vijf vragen die betrekking hadden op het verkrijgen van steun in geval van ernstige problemen.³

Andere meetinstrumenten

Recente veranderingen in het aantal relaties zijn geïnventariseerd door een vraag te stellen naar relaties die verloren zijn gegaan in het jaar voorafgaand aan het interview. Deze vraag werd gevolgd door vragen naar de oorzaak van het verlies en de aard van de relatie. Problemen zijn geïnventariseerd door een lijst van twintig situaties voor te leggen met de vraag of deze situaties op dat moment als problematisch ervaren werden. Verschillende situaties werden onderscheiden: de relatie met de partner of de kinderen, het verlies van relaties, en overige situaties van de ondervraagde (betrekking hebbend op het huishouden, werk, school, huisvesting, inkomen, gezondheid). Ook werden enkele situaties, betrekking hebbend op personen uit de naaste omgeving

van de respondent, voorgelegd die door de ondervraagde als problematisch ervaren zouden kunnen worden: werkloosheid, gezondheidsproblemen, huisvestingsproblemen, en financiële problemen. De lijst met situaties is gebaseerd op het onderzoek van Ormel (1980).

Procedure

Uitwerking van de eerste vraag van de probleemstelling

We stellen dat de globale vaststelling van de steun overeenkomt met het gesommeerde totaal van de steun van de afzonderlijke relaties wanneer aan twee criteria is voldaan:

1. De samenhang tussen de globaal bepaalde totaalsteun en de gesommeerde steun van de afzonderlijke relaties zal toenemen wanneer meer relaties in de sommering betrokken worden. Daartoe berekenen we eerst de sommering op basis van één steungever (de meest-steungevende), vervolgens op basis van de meest-steungevende en de op-één-na meest-steungevende, enzovoorts, totdat de steun van acht relaties in de sommering betrokken is.
2. Respondenten die veel (respectievelijk weinig) steun krijgen, gemeten via de sommering, rapporteren ook veel (respectievelijk weinig) steun, gemeten via de globale vaststelling. De correlatie tussen de globaal bepaalde steun en de gesommeerde steun zal dan hoog moeten zijn (minstens .60). Wanneer aan één criterium niet is voldaan, zullen we de tweede vraag van de probleemstelling trachten te beantwoorden.

Uitwerking van de tweede vraag van de probleemstelling

We zullen nagaan of, rekening houdend met de score op de relatie-specifieke meting van de steun van de ondervraagde, één van de in de inleiding genoemde factoren veroorzaakt dat de resultaten van de globale meting vertekend worden. Ook gaan we dan na welke richting deze vertekening heeft: onder- of overschatten bij rapportage van de steun over het gehele netwerk. Daartoe zal een regressieanalyse uitgevoerd worden met als afhankelijke variabele de globaal gemeten steun. Als onafhankelijke variabelen worden, naast de over de acht afzonderlijke relaties gesommeerde steun, ingezet: de beoordeling van de adequaatheid van de steun, het al dan niet op dat moment ervaren van problemen (op het gebied van relaties, situaties van mensen in de naaste omgeving, en overige problemen), en het al dan niet verloren hebben van relaties in het jaar voorafgaand aan het interview.

Resultaten

Beantwoording van de eerste vraag van de probleemstelling

We onderzoeken eerst de samenhang tussen beide meetinstrumenten wanneer een verschillend aantal relaties, startend bij één en oplopend tot acht, in de sommering betrokken wordt. De correlaties tussen enerzijds de globaal gemeten steun van de relaties en anderzijds de acht berekeningen van de gesommeerde totaalsteun zijn respectievelijk: .300 (gesommeerd alleen over de meest-steungevende), .388 (gesommeerd over de meest-steungevende en de op-één-na meest-steungevende relatie), .419 (gesommeerd over drie relaties), .430 (vier relaties), .443 (vijf relaties), .451 (zes relaties), .458 (zeven relaties), .461 (acht relaties) (N = 416). Opvallend is de 'breuk' in de rij correlaties na de eerste, en de tamelijk geleidelijke stijging daarna. Duidelijk is dat de steun van uitsluitend de meest-steungevende de slechtste voorspeller is van de globaal bepaalde totaalsteun. De gegevens wijzen in de richting van een overeenkomst tussen beide instrumenten. De gesommeerde steun over de acht afzonderlijke relaties geeft de hoogste correlatie met de globaal bepaalde omvang van de steun ($r = .461$, 21.2 % verklaarde variantie, N = 416).⁴ Ook deze correlatie is echter nog laag. Er zijn kennelijk veel respondenten die veel totaalsteun krijgen, gemeten via sommering, en rapporteren weinig steun te krijgen gemeten via de globale bepaling (onderschatting), of omgekeerd (overschatting).

Beantwoording van de tweede vraag van de probleemstelling

Teneinde na te gaan of evaluatieve factoren de rapportering van de *globaal* gemeten steun beïnvloeden, is een regressieanalyse uitgevoerd. Door de *gesommeerde* steun als onafhankelijke variabele in de regressievergelijking op te nemen, te zamen met de evaluatieve factoren, kan het effect van deze variabelen in hun onderlinge samenhang nagegaan worden. Uit de regressieanalyse blijkt dat naast de sommering van de steun van de acht relaties (beta = .42, $p < .001$), de beoordeling van de adequaatheid van de steun (beta = .21, $p < .001$) en het als problematisch ervaren van situaties van mensen in de naaste omgeving (beta = -.10, $p < .05$) significant bijdragen aan de verklaring van de scores op de globaal bepaalde steun (totaal 28,3% verklaarde variantie). De beoordeling van de steun als voldoende leidt tot een overschatting van de gerapporteerde steun, op globale wijze gemeten. Het door de respondent als problematisch ervaren van situaties van mensen in de naaste omgeving van de respondent leidt tot onderschatting. Het als problematisch ervaren van de situatie waarin men zelf verkeert, en het verlies van

relaties in het jaar voorafgaand aan het interview blijken niet significant ($p < .05$) bij te dragen aan een onder- of overschatting.

Discussie

Uit de vergelijking van de globaal bepaalde steun met de gesommeerde steun blijkt dat de globaal bepaalde totale steun sterker samenhangt met de sommering van de steun van acht relaties dan met de sommering van zeven of minder relaties. Onze conclusie is dat de meting van de omvang van de steun door een globale bepaling gebaseerd is op informatie van een groot aantal persoonlijke relaties. Echter, de samenhang tussen de globale en de gesommeerde bepaling van de omvang van de steun is te gering om te concluderen dat beide instrumenten hetzelfde meten.

Bij sommige respondenten wijkt de globaal bepaalde totaalsteun af van hetgeen op basis van de gegevens van alle respondenten gemiddeld verwacht zou mogen worden. Dit zijn zowel afwijkingen naar onder (men onderschat de totale steun) als naar boven (men overschat). De onder- en overschatting hangt mede samen met factoren waarin een evaluatie van de relatie tot uitdrukking komt. Wanneer de ondervraagden de verkregen ondersteuning als voldoende beoordelen, rapporteert men meer dan evenredig veel steun in antwoord op de globaal gestelde vragen over de relaties; men overschat dan. Wanneer de ondervraagden zich zorgen maken over de situatie waarin andere personen, in de naaste omgeving van de ondervraagden, verkeren, rapporteert men minder dan evenredig veel steun; men onderschat dan.

We concluderen dat de globale bepaling een wijze van meting van de omvang van de ondersteuning is waarvan de implicaties nog niet volledig duidelijk zijn. Evaluaties beïnvloeden mede de resultaten van de globale bepaling van de omvang van de ondersteuning. Daarmee is aangegeven dat de meting van ondersteuning via een globale bepaling vertekeningen heeft waardoor ondersteuning gecontamineerd kan zijn met een evaluatie van de persoonlijke relaties en eenzaamheid. Zolang niet precies bekend is welke vertekeningen bij de globale meting van ondersteuning optreden, dient ons inziens de voorkeur gegeven te worden aan instrumenten die zo concreet mogelijk de verschillende persoonlijke relaties van individuen beschrijven naar ondersteunende inhoud. De door ons gehanteerde relatie-specifieke meting is zo'n instrument.

Nader onderzoek is nodig naar het proces dat hier beschreven is als onder- en overschatting. Kunnen de omstandigheden waarin men verkeert een nader licht werpen op dit proces? Hebben we een onderscheid gevonden tussen

de klagers, diegenen die pessimistisch zijn ingesteld, en de optimisten? Een dergelijk persoonlijk kenmerk beïnvloedt wellicht de wijze waarop men met problemen omgaat, en kan van groot belang zijn voor het zich welbevinden van individuen.

Noten

1. De gegevens van de respondenten zijn vergeleken met de gegevens van Ploegmakers en Van Leeuwen (1985) over de samenstelling van de Nederlandse bevolking in 1981. Afzonderlijk voor mannen en voor vrouwen is nagegaan of de positie in het huishouden van de ongehuwde, gehuwde, gescheiden en verweduwde respondenten verschilde van de inwoners van Nederland van 18 jaar en ouder. Chi-kwadraat toetsen wezen uit dat voor geen van de acht categorieën van burgerlijke staat en sekse een significant verschil bestond. Vervolgens is nagegaan voor mannelijke en vrouwelijke respondenten of de leeftijd binnen vier categorieën van een indeling naar positie in het huishouden verschilde van de Nederlandse bevolking. Ook nu werden geen significante verschillen gevonden.
2. Uit een proefonderzoek is gebleken dat de verwachtingen over het verkrijgen van steun in problematische situaties gebaseerd is op de verkregen steun in eerdere problematische situaties (Van Tilburg, 1985).
3. Afhankelijk van de beantwoording van een serie vragen naar het ervaren van een bepaalde situatie als probleemsituatie werd aan de ondervraagden een variant van vragen naar steun in probleemsituaties voorgelegd: (1) Wanneer men zei in problemen te verkeren: de variant 'verkregen steun in het heden'. (2) Indien men problemen gekend had de variant 'verkregen steun in het verleden'. (3) Indien men geen problemen genoemd had de variant 'verwachte steun wanneer men problemen tegen zou komen'.
4. De correlatie tussen de uitkomsten van beide meetinstrumenten, gecontroleerd voor de aard van de aan de respondent voorgelegde variant van de globale meting, is .481 (N = 413).

Literatuur

- Andrews, F.M. en S.B. Whitney (1976). *Social indicators of well-being: American's perceptions of life quality*. New York: Plenum.
- Barrera, M. (1981), 'Social support in the adjustment of pregnant adolescents: Assessment issues'. In: B.H. Gottlieb (Ed.), *Social networks and social support* (p. 69-96). Beverly Hills: Sage.
- Berkman, L.F. (1985), 'The relationship of social networks and social support to morbidity and mortality'. In: S. Cohen en S.L. Syme (Eds.), *Social support and health* (p. 241-262). Orlando: Academic Press.
- Broom, L. en P. Selznick (1963), *Sociology: A text with adapted readings* (3rd ed.). New York: Harper en Row.
- Cohen, S., R. Mermelstein, T. Kamarck en H.M. Hoberman (1985), 'Measuring the functional components of social support'. In: I.G. Sarason & B.R. Sarason (Eds.), *Social support: Theory, research and applications* (p. 73-94). Dordrecht: Martinus Nijhoff.
- Cohen, S. en S.L. Syme (1985), 'Issues in the study and application of social support'. In: S. Cohen & S.L. Syme (Eds.), *Social support and health* (p. 3-22). Orlando: Academic Press.

- Fischer, C.S. (1982), *To dwell among friends: Personal networks in town and city*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gottlieb, B.H. (1985), 'Social support and the study of personal relationships'. *Journal of Personal and Social Relationships*, 2, 351-375.
- House, J.S. en R.L. Kahn (1985), 'Measures and concepts of social support'. In S. Cohen & S.L. Syme (Eds.), *Social support and health* (pp. 83-108). Orlando: Academic Press.
- House, J.S. (1981), *Work stress and social support*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Jong-Gierveld, J. de (1984), *Eenzaamheid: Een meersporig onderzoek*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Kahn, R.L. (1979), 'Aging and social support'. In: M.W. Riley (Ed.), *Aging from birth to death: Interdisciplinary perspectives* (p. 72-92). Boulder, CO: Westview Press.
- Kaplan, B.H., J.C. Cassel en S. Gore (1977), 'Social support and health'. *Medical Care*, 15, 47-58.
- Kessler, R.C. en J.D. McLeod (1985), 'Social support and mental health in community samples'. In: S. Cohen & S.L. Syme (Eds.), *Social support and health* (p. 219-240). Orlando: Academic Press.
- Lin, N., A. Dean en W.M. Ensel (1981), 'Social support scales: A methodological note'. *Schizophrenia Bulletin*, 7, 73-89.
- Norbeck, J.S., A.M. Lindsey en V.L. Carrieri (1981), 'The development of an instrument to measure social support'. *Nursing Research*, 30, 264-269.
- Ormel, H. (1980), *Moeite met leven of een moeilijk leven: Een vervolgonderzoek naar de invloed van psychosociale belasting op het welbevinden van driehonderd Nederlanders*. Groningen: Konstapel.
- Peplau, L.A. (1985), 'Loneliness research: Basic concepts and findings'. In: I.G. Sarason & B.R. Sarason (Eds.), *Social support: Theory, research and applications* (p. 269-286). Dordrecht: Martinus Nijhoff.
- Ploegmakers, M.J.H. en L.Th van Leeuwen (1985), *Huishoudens in Nederland: Twee decennia verandering – een statistische analyse over de periode 1960-1981*. Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- Procidano, M.E. en K. Heller (1983), 'Measures of perceived social support from friends and from family: Three validation studies'. *American Journal of Community Psychology*, 11, 1-24.
- Rook, K.S. (1984), 'Research on social support, loneliness, and social isolation: Toward and integration'. In: P. Shaver (Ed.) *Review of personality and social psychology* (Vol. 5, pp. 239-264). Beverly Hills: Sage.
- Sarason, I.G., H.M. Levine, R.B. Basham en B.R. Sarason (1983), 'Assessing social support: The social support questionnaire'. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 127-139.
- Schaefer, C., J.C. Coyne en R.S. Lazarus (1981), 'The health-related functions of social support'. *Journal of Behavioral Medicine*, 4, 416-406.
- Tilburg, T. van (1985), *De betekenis van ondersteuning in primaire relaties: Een uitwerking ten behoeve van onderzoek naar de ervaren ondersteuning, wenselijk geachte verbondenheid, en eenzaamheid*. Amsterdam: VU-uitgeverij.
- Turner, R.J., B.G. Frankel en D.M. Levin (1983), 'Social support: Conceptualization, measurement, and implications for mental health'. *Research in Community and Mental Health*, 3, 67-111.

Bijlage: Relatie-specifieke meting van ondersteuning

Ik noem nu een aantal betekenissen op die relaties voor mensen kunnen hebben, en vraag aan u met welke van de personen van de lijst of u een dergelijke relatie heeft. Het gaat ons erom wat hij of zij voor u betekent in uw *gewone, dagelijkse leven*. Wilt u voor elke persoon het van toepassing zijnde antwoord omcirkelen?

1. Ieder mens heeft wel angsten, bijv. voor een ongeluk. Voelt u zich bij hem/haar veilig? (nooit/wel/eens/vaak)
2. Merkt u dat hij/zij om u geeft? (nooit/wel eens/vaak)
3. Heeft u met hem/haar ruzie? (nooit/wel eens/vaak)
4. Wordt u door hem/haar aangehaald, krijgt u een zoen, of een extra warme handdruk? (nooit/wel eens/vaak)
5. Laat u stomiteiten aan hem/haar merken? (nooit/wel eens/vaak)
6. Wordt u door hem/haar geholpen met kleine dingen, zoals iets lenen, oppas, klusjes, boodschappen doen? (nooit/wel eens/vaak)
7. Wordt u door hem/haar overstuurd gemaakt? (nooit/wel eens/vaak)
8. Hoe vertrouwelijk is deze relatie? (niet/matig/sterk/zeer sterk)

We hebben het tot nu toe gehad over wat de mensen in het gewone leven voor u betekenen. Nu wil ik het graag met u hebben over wat de door u genoemde personen voor u betekenen als u ernstige *problemen* heeft.

9. Zou u met hem/haar uw gevoelens kunnen delen? (nee/eventueel/zeker)
10. Zou u in tranen naar hem/haar toe kunnen gaan? (nee/eventueel/zeker)
11. Zou hij/zij u (ongewenst) hulp opdringen? (nee/eventueel/zeker)
12. Zou hij/zij u goede raad geven? (nee/eventueel/zeker)
13. Zou hij/zij u praktische hulp geven, zoals oppas, vervoer, het doen van boodschappen? (nee/eventueel/zeker)
14. Zou hij/zij met u meegaan als u het moeilijk vindt ergens alleen naar toe te gaan? (nee/eventueel/zeker)
15. Hoe ondersteunend is deze relatie? (niet/matig/sterk/zeer sterk)